

німецького центру. Проте така ідея зрештою зазнала краху. Однією з головних причин цього була необхідність зміни у США статусу цієї навчальної установи, яка мала, на думку її керівництва, лишатися українською еміграційною інституцією: "під теперішню пору в Західному світі тільки в Німеччині, завдяки політичній ситуації й законним приписам єдино можливістю існування Української Високої Політехнічної Школи – УТГІ, як азильної (тобто такої, що отримала прихисток) автономної української школи, тоді, коли в інших країнах поселення нашої еміграції, через відсутність правних підстав, втрачала свій азильний автономний характер" [12, с. 17].

Професорська рада інституту прагнула будь-що зберегти цю унікальну інституцію із її значними напрацюваннями, адже це був єдиний український навчальний заклад політехнічного профілю за кордоном: вищі технічні школи на теренах радянської України, хоча й із добрим фаховим рівнем, представники діаспори не могли вважати національними начальними закладами. Крім того, нові часи вимагали й нових відповідей: з переходом політичного протистояння владних систем та політичних блоків у стан Холодної війни ставало очевидним, що швидкої перемоги над СРСР не буде і слід готуватися до тривалого протистояння із ним. Тож місія закордонного українства зі збереження національного наукового потенціалу та підготовки до розбудови незалежної України мала бути орієнтованою на тривалу перспективу. У цьому сенсі, крім підготовки національних наукових кадрів, особливу увагу українські науковці почали приділяти контактам із зарубіжними колегами та поширенню знань про Україну в Західному світі.

Завершення короткого, але насиченого подіями періоду таборного життя переміщених осіб стало випробуванням для усіх українських навчальних та наукових закладів на еміграції. З початком 1950-х років науково-дослідні установи були перенесені та створили нові потужні центри у США чи Канаді (НТШ та УВАН). З навчальних закладів зберігся та зміг продовжити діяльність

Українських вільний університет у Мюнхені, який працює донині. Майже всі інші вищі школи таборного часу припинили існування. У цьому сенсі доля УТГІ є особливою – залишившись у Німеччині, цей інститут продовжив існування як наукова установа, остаточно склавши свої повноваження та припинивши діяльність уже в 2009 р., після виконання одного з ключових завдань української еміграції – проголошення Україною незалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архів НаУКМА. Ф. 11 (Український технічно-господарський інститут). – оп.1. – спр. 4. (Інформації про евакуацію УТГІ з території ЧСР, залишене майно). – 9 арк.
2. Архів НаУКМА. Ф. 11. – оп. 1. – спр. 11 (Меморіали про стан та організацію роботи УТГІ, 1945–1951) – 61 арк.
3. Архів НаУКМА. Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 29 (Матеріали про відзначення 25-річчя УТГІ). – 121 арк.
4. Архів НаУКМА. Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 33 (Протоколи засідання ректорату, 1946–1985). – 51 арк.
5. Борис Іваницький [Некролог] // Вісті УТГІ, Ч. 16–18, квітень 1953 р. – С. 50–51.
6. Бюлетень абсолювентів УТГІ. – Н.Й. Грудень 1965 р. Ч. 32. 20-ліття аудиторного навчання в УТГІ, 8 с.
7. Васюк В. Спогади // Вісті УТГІ, 1953, № 16–18, с. 24–26.
8. Винар, Любомир. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції "Українська діаспора: проблеми дослідження". – Острог: РВВ Національного університету "Острозька академія", 2007. – С. 60–70.
9. Волчук, Роман. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини. – К.: Критика, 2004, 143 с.
10. Доманицький В. Новорічне слово ректора УТГІ // Вісник УТГІ. – Січень 1947 р. Частина I. – с. 1–6.
11. Звідомлення із чергового 12-го засідання Професорської Ради Вісти Української Високої Політехнічної Школи – УТГІ, що відбулося дня 10.І. 1953 р. //, Ч. 16-18, квітень 1953 р. С. 4-11.
12. Комунікат Ректорату Української Високої Політехнічної школи УТГІ в справі її 30-річної діяльності та планів на майбутнє... // Вісті УТГІ 1953 С. 16–17.
13. УЕВШ. Шість років української Економічної Високої Школи в Мюнхені (1945–1951). *Ukrainische Wirtschafts-Hochschule in München*. München 1951, 24 с.
14. Ярошенко Тетяна. До історії одного архіву: фонди українського технічно-господарського інституту в Мюнхені – відтепер у Могилянській книгозбірні // Вісник книжкової палати, 2011. – № 1. – С. 25–28.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.16

K. Kobchenko, PhD, Research worker,
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

TECHNICAL-HUSBANDRY INSTITUTE IN REGENSBURG-MUNICH: TO THE HISTORY OF CREATION OF THE NATIONAL UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES IN EMIGRATION

Ukrainian technical-husbandry institute opened 1945 in Regensburg and later replaced to Munich was the follower of traditions of the Ukrainian Economical Academy of the interwar time in Podesbrady, Czechoslovakia. On the example of this only one Ukrainian University of applied sciences abroad the role of the higher schools of Diaspora in the processes of preparing of professional workers in Ukrainian as well as for consolidation of the Ukrainians abroad is shown.

Key words: *Ukrainian Emigration, Displaced Persons, Diaspora, Higher Education, Applied Sciences' Education, Germany, Ukrainian Technical-Husbandry Institute, National Consolidation.*

УДК 398(=161.2):[056.157(47+57)]

Ростислав Крамар, канд. філол. наук
Варшавський університет (Варшава, Польща)

ДО ПИТАННЯ ПРО РАННІ ПУБЛІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО АНТИРАДЯНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Український політичний фольклор антирадянського спрямування став предметом зацікавлення фольклористів уже на ранніх етапах його функціонування, тобто в 1920–1930 рр. Комуністичний репресивний апарат переслідував носіїв і збирачів такого фольклору; як ворогів радянського устрою, тому наукове опрацювання зібраних фольклористами матеріалів було штучно перерване на кілька десятиліть. Сучасні дослідники українського політичного фольклору покликаються на повоєнні еміграційні збірники антирадянської народної творчості як на найбільш ранні публікації такого типу. У статті показано, що український антирадянський фольклор доволі часто публікувався на шпальтах міжвоєнної еміграційної преси, а також в українській пресі періоду німецької окупації.

Ключові слова: *політичний фольклор, УРСР, еміграція, преса, німецька окупація.*

Український антирадянський фольклор став предметом зацікавлення фольклористів уже на ранніх етапах його функціонування, тобто в 1920–1930-ті роки. Про те, що тодішні збирачі усної народної творчості

реєстрували зразки такої словесності свідчать численні матеріали, надіслані на межі 1920–1930 років краєзнавцями та фольклористами-аматорами до Етнографічної Комісії Всеукраїнської Академії Наук [1, ф. 1–6]. Частів-

ки, монострофи, анекдоти, прислів'я, перекази та пісні антирадянського змісту надходили до комісії серед зразків "нового" ("пожовтневого") фольклору, збирати який заохочували професійні фольклористи [20, с. 130]. Проте з огляду на суспільно-політичні реалії СРСР лише деякі тематичні групи такого фольклору були науково опрацьовані й частково опубліковані ще в двадцять роки, як наприклад, "фольклор чудес" [10, с. 50–65; 10, с. 168–180]. Те, що українські вчені вже тоді усвідомлювали, наскільки цікавим документом епохи є тогочасна автентична усна народна творчість підтверджують щоденникові записи професора Сергія Єфремова. В його щоденниках за 1923–1929 рр. вміщено понад 200 зразків народної сатири, яку вчений вважав *vox populi*, виявом реального ставлення носіїв фольклору до радянської дійсності [13, с. 62].

Утім переважна більшість уснопоетичних творів антирадянського спрямування, зібраних українськими фольклористами і краєзнавцями в міжвоєнний період, видання й ґрунтовного наукового опрацювання дочекалися щойно у 1990-х рр. Скажімо, вище згадані зразки політичного фольклору, нагородженого Етнографічною комісією ВУАН, після ліквідації цієї наукової установи у 1933 р., потрапили в закритий спецфонд Інституту українського фольклору АН УРСР, тож протягом десятиріч були недоступні для дослідників. Щойно після розпаду СРСР та виникнення незалежної української держави зникли ідеологічні перепони для ретельного аналізу українського політичного фольклору ХХ століття. Раніше в Радянському Союзі саме його виконання чи зберігання, не кажучи вже про збирання, переслідувалося репресивним апаратом як антирадянська діяльність. Носіїв політичного фольклору карали за статтею 58-10 Кримінального кодексу УРСР ("пропаганда або агітація, яка містить заклик до повалення, підриву чи ослаблення радянської влади") й засуджували до кількарічних термінів ув'язнення. В українських архівах колишніх радянських спецслужб не бракує кримінальних справ "антирадянщиків" і "контрреволюціонерів", підривна діяльність яких полягала в розповіданні анекдотів чи співанні частушок. Аналіз змісту таких справ дає підстави вважати, що для радянського апарату репресій політичний фольклор був переконливим доказом нелояльності та ворожості громадянина до комуністичного режиму. У матеріалах, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) – чимало справ у яких як докази контрреволюційної діяльності арештованих фігурують тексти анекдотів, частівок, моностроф, причому серед звинувачених є навіть підлітки і діти [2, с. 33–34, с. 62, с. 84].

За такого ставлення радянського режиму до автентичного фольклору не було й мови про публікацію відповідних тематичних збірок в СРСР. Єдиний виняток – нелегальні видання збройного підпілля на території Західної України. У 1940-ві роки добірки антирадянської усної народної творчості з'являлися, до прикладу, на шпальтах сатиричного часопису "Український перець" (1942–1945), траплялося, що в підпільних друкарнях виходили невеличкі фольклорні збірники ("Збірник революційних пісень", 1947) [6, с. 7–79]. Натомість перші легально видані антології автентичного українського політичного фольклору – це результат зусиль емігрантів, які під час Другої світової війни виїхали з України на Захід. Серед повоєнних емігрантських збірок антирадянської народної словесності – чотири книжки, впорядковані фольклористом з Чернігівщини Григорієм Сеньком: "Правдивий український фольклор під совітами" (Вінніпег, 1947), "Народні приповідки-частівки про національно-визвольну боротьбу 1917–1921 рр." (Буенос-Айрес, 1953), "Підсоветські анекдоти" (Буенос-Айрес, 1956) та "Штани латані у клітку,

виконує п'ятилітку" (Буенос-Айрес, без дати). Як слушно зазначив російський дослідник М. Мельниченко, Г. Сенько укладаючи фольклорні збірники "був більше орієнтованим на свій досвід носія традиції, ніж на тексти попередників" [19, с. 41]. У 1964 р. в Мюнхені світло денне побачила збірка "Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору", впорядкована Юрієм Семенком, куди значною мірою ввійшло записане укладачем у 1940-ві роки [27, с. 16].

Окремо треба загадати збірку "Советські анекдоти", укладену О. Шилом, в якій не вказано повного імені упорядника, місця й дати видання. У передмові упорядник написав: "Подана нижче збірка советських анекдотів є першою спробою дати цей багатющий і, на жаль, ніким не записаний матеріал. Зрозуміла річ, що це тільки малесенька частина багатющої народної творчості" [34, с. 4]. М. Мельниченко вважає книжку О. Шило найранішим повоєнним емігрантським виданням українського політичного фольклору. Дослідник зазначає: "Судячи з усього, вона була підготована й видана кимось із представників української еміграції другої хвилі вже після Потсдамської конференції (липень-серпень 1945 року) [19, с. 39]. Аналіз змісту цієї збірки дає підстави твердити, що це скорочена версія збірника "Як живе? Анекдоти з советського життя", впорядкованого Юрієм Музиченком й виданого у Берліні видавництвом Богдана Кравціва у серії "Бібліотечка для українських робітників". Хоч на книжці нема року її видання, скоріш за все вона побачила світло денне між 1942 р. та 1944 р. Саме у цей період масового примусового переміщення до Німеччини остарбайтерів з України Б. Кравців мешкав у Берліні й займався активною видавничою та редакторською діяльністю [17, с. 1158]. Порівнюючи збірник О. Шило із його першоджерелом, неважко зауважити, що в повоєнній версії немає антисемітських текстів сумнівного походження, які за своїм змістом та формою значно ближчі до псевдоанекдотів з німецьких пропагандистських видань, аніж до автентичного українського фольклору.

Саме на згадані повоєнні видання, як найраніші збірники антирадянської народної творчості посилаються сучасні дослідники українського політичного фольклору [18, с. 151–161; 14, с. 139–142]. Піонерський характер цих публікацій підтверджує, зокрема, той факт, що власне вони служили за взірць російським політичним емігрантам, які по війні видають свої збірники антирадянського фольклору. Як довів М. Мельниченко, один із перших післявоєнних збірок російського політичного фольклору "Антисоветские анекдоты – борьба народной пропаганды с большевистской", виданий у Буенос-Айресі, – це не що інше як переклад з української та адаптація до російських реалій "Советських анекдотів", упорядкованих О. Шило [19, с. 39]. Скажімо, в анекдотах із першоджерела, де йшлося про Тараса Шевченка на його місці з'явився Олександр Пушкін.

Відаючи належне видавцям повоєнних еміграційних збірок, варто утім зазначити, що українські фольклорні твори антирадянського спрямування виходили друком задовго до появи цих книжок. Йдеться про публікації фольклору в міжвоєнній еміграційній періодиці, а також в українських газетах, які видавалися в період німецької окупації України (1941–1944 рр.). На шпальтах часописів, котрі виходили в Рейхскомісаріаті України вперше були опубліковані зразки фольклору, вміщені Юрієм Семенком в збірнику "Народне слово", про що він сам згадує у передмові до цієї книжки [27, с. 16].

Поодинокі зразки антирадянської народної творчості з'являються у виданнях української політичної еміграції вже на початку 1920-их років, передусім у Польщі та Чехословаччині. Саме тоді у цих двох країнах виникли десятки українських часописів, адже до них прибуло

понад 30 тисяч утікачів з УНР, окупованої більшовиками [30, с. 147]. Щоправда, частина нових видань виходила нерегулярно, а деякі взагалі були одноразовими. М. Савка у монографії, присвяченій українським еміграційним виданням в міжвоєнній Чехословаччині пише про 177 позицій періодики [26, с. 5]. Натомість О. Вішка, дослідник української еміграційної преси, яка виходила в міжвоєнній Польщі, уклав перелік із 164 видань найрізноманітнішого спрямування. Він зазначає, що третьою за кількістю тематичною групою емігрантських часописів були сатирично-гумористичні видання [35, с. 100]. Вони охоче публікували фольклорну сатиру. Видавці празького журналу "Реп'ях" у редакційній колонці зазначали: "Реп'ях" чіпляється до всього видатного, шкідливого, смішного, що є в політичній і громадській житті України та іншого світу. "Реп'ях" виходить тимчасово, до евакуації комуни з Києва, в Празі" [25, с. 10].

Серед фольклорних творів антирадянського змісту, опублікованих еміграційними виданнями в міжвоєнний період, переважає народна сатира, передусім анекдоти, меншою мірою – частівки. Ці малі фольклорні жанри домінують також у відповідних рубриках в пресі, що видавалася на українських землях за німецької окупації. Варто зазначити, що еміграційні поети-сатирики та карикатуристи охоче використовували в своїй творчості характерні мотиви українського політичного фольклору. Як правило, сюжети антирадянських фольклорних творів, надрукованих в еміграційних виданнях чи газеті періоду окупації типологічно близькі до тих, які функціонували в УРСР. Передусім це була фольклорна сатира, яка висміювала комуністичних "вождів", економічну, національну та культурну політику в СРСР.

Характерно, що сатирична народна творчість систематично з'являлася на шпальтах не лише тих видань, які позиціонували себе як гумористичні, але й загальноінформаційні, чи навіть спеціалізовані, як наприклад, часопис воєнних ветеранів "Український інвалід", що видавався у польському місті Каліш в 1926–1931 рр. У багатьох українських часописах зразки малих фольклорних жанрів періодично публікувалися на шпальтах, присвячених культурі та розвагам, іноді – в спеціальних тематичних рубриках, як наприклад: "З советських анекдотів" ("Реп'ях"), "На радянській Україні" ("Колючки"), "Народ про большевиків" ("За народ"), "Правдиве народне слово" ("Дзвін"). Дуже рідко поряд із публікаціями політичного фольклору подано інформацію про його збирачів. Якщо таке траплялося, то це досить скупі відомості. Наприклад, у криворізькій газеті "Дзвін" (1941–1943 рр.) добірки народної творчості підписані ініціалами збирача, рідше вказане його прізвище та населений пункт, де було записано опубліковані твори. Подекуди, як у згаданій газеті, яка за німецької окупації виходила в Кривому Розі, з'являються перші скромні спроби теоретичного осмислення такого явища як антирадянський фольклор. У рубриці "Правдиве народне слово" з промовистим підзаголовком "Український антисоветський фольклор" збирач Юрій Семенко написав: "Коли большевики підступом та зрадою зміцніли, вони наділи на нас тяжке ярмо і люто накинлись на наше слово – єдину зброю, яка в нас залишилась. Та слово українських мас неспроможні задушити ніякі утиски. Український Нарід створив багатющі антисоветський фольклор, який слід тепер записати і опублікувати" [28, с. 3]. Ю. Семенко протиставляє політичний фольклор "сюсюкаючим віршикам різних сосюр та тичин". За його словами, антирадянські пісні, прислів'я і анекдоти "вийшли з самого серця українського народу в годину горя". Фольклорист наголошує, що вони картають "кривавого ватажка Сталіна, проклинають советський лад, висміюють "щасливе" життя, за якого сотнями розстрілювали

неповинних ні в чому людей, а ще більше гинуло від хвороб і голоду".

Подекуди автори публіцистичних текстів використовували антирадянський фольклор як ілюстрацію до описуваних реалій життя в СРСР. Скажімо, у дописі про радянську колективізацію, опублікованому у 1931 р. в еміграційному часописі "Табір" наведено зразок народної сатири, який супроводжується коментарем автора: "Що справді робиться у колективах, показує спів складений "колхозниками" одного з колективів на Чернігівщині:

В колективі добре жить
Десять робить, сто лежить,
А як сонце припече,
То й тих десять утече" [29, с. 106].

Іноді в пресі, яка публікувала антирадянську народну творчість, можна натрапити на опис ситуацій у яких цей фольклор виконувався. До прикладу, газета "Голос Полтавщини" повідомляла про епізод, що трапився у 1938 р. під час політзанять для червоноармійців. Солдата Василя Удовика з села Бровари біля Києва запитали, що символізують серп і молот. Червоноармієць відповів: "Це є советський герб". "А після занять сам Удовик пошепки запитував друзів та сам і відповідав їм: "А що таке серп і молот? Смерть і голод..." [4, с. 4]. Те, що схожі ситуації справді траплялися в радянському війську підтвержують кримінальні справи, відкриті у 1930-ті роки проти червоноармійців за статтею 58–10 [3, с. 19, 37, 46, 50, 51].

Судячи з публікацій в еміграційних часописах, зацікавлення українським політичним фольклором серед вигнанців виникло вже в перші роки вимушеного перебування за межами України. Ймовірно, актуальна народна творчість діставалася в середовища емігрантів традиційним шляхом – передавалася з уст в уста від тих, хто в 1920-ті роки мав можливість перетинати кордон УРСР, або ж від утікачів, які тікали з комуністичного "раю". Деякі опубліковані емігрантами фольклорні мініатюри антибільшовицького спрямування, побутовали вже в часи УНР, тож емігранти могли їх зберегти у власній пам'яті. Скажімо, в 1921 році на шпальтах гумористичного часопису "Колючки", який видавали інтерновані на території Польщі вояки армії УНР, спорядично з'являються зразки народної сатири, яка висміює большевиків. В одному з номерів опубліковано варіант поширеної в Україні антибільшовицької частівки з характерним зачином про яблучко:

Ой, яблучко, куди ж ти котишся,
Большовички, чого вам хочеться?
Захотілось вам взяти Україну,
Покажете ви живо нам спину! [15, с. 7].

Твори фольклорного походження, які відображають життя в УРСР, трапляються й на шпальтах "Подебрадки", одного з перших гумористичних часописів, які видавалися зусиллями української еміграції у Чехословаччині. Цікавий приклад оперативного реагування на появу фольклорних новотворів – публікація у "Подебрадці" анекдоту про національну політику большевиків, яка не враховує місцевих реалій. У результаті волюнтаристського політичного рішення в 1924 р. українське місто Балта стало столицею Молдавської автономної республіки, на що народна сатира відреагувала в такий спосіб: "Балта. Відоме повітове містечко на Поділлію Балта перейменоване в столицю комуністичної Молдавської Республіки. Кажуть, що серед населення панує лиш молдавська мова. Так, напр., говорять: "Товарешта комісарешта, которешта теперешта годинешта?"... Дуже весело..." [21, с. 3].

Улюблені об'єкти народної сатири, опублікованої в українській періодиці у 1920–1940 роках – комуністичні "вожді" Ленін і Сталін. Варіанти одного з найпопулярні-

ших антирадянських анекдотів про Леніна, який після смерті намагається потрапити до раю, чи хоча б до пекла, зустрічаються в різних еміграційних виданнях [19, с. 168]. Скажімо, часопис "Український інвалід" у 1929 році серед інших публікує анекдот про Леніна, якого чорти не впустили до пекла, та спантелечений апостол Петро пропустив його за райську браму до Маркса, як "відсотки від капіталу" [31, с. 68]. Натомість у празькому сатиричному часописі "Реп'ях" на початку 1930 р. вміщено анекдот, згідно з яким "відсотки" від Марксового "Капіталу" втиснули чортові, який стеріг браму пекла [24, с. 3]. Аналогічний сюжет є серед записаного Сергієм Єфремовим у "Щоденниках" та в пресі періоду німецької окупації. Щоправда, Ленін фігурує у цих варіантах як "Марксове барахло" [13, с. 62; 26, с. 47].

Серед героїв фольклорної сатири, яка з'являлася на шпальтах аналізованих видань, були й інші представники комуністичного "пантеону", зокрема, Троцький, Ворошилов, Будьонний, Молотов, Хрущов. У фольклорному світі "навпаки" радянські "боги" не мудрі й справедливі, так як це представляла радянська пропаганда, а нікчемні та смішні. Комічний ефект створюється перевіреними засобами народної сатири:

Подивися, Молотов,
Як я штани полатав,
Тільки ... залишив,

Щоб ся Сталін подивив [5, с. 161].

Поширюваний емігрантськими часописами фольклор десакаралізує й найважливіші комуністичні символи, скажімо гімн "Інтернаціонал". Урочистий перший рядок цієї пісні в анекдоті набув нового значення: "Червоний генералісімус Троцький власним потягом летить до Катеринославу. Перед тим як кластися спати дає розпорядження червоноармійцю розбудити його о 8 год. рано. Наближається визначена година: червоноармієць у розпачі, бо не знає як делікатно розбудити "вождя". Нарешті вирішив, що найкраще буде це зробити співом інтернаціоналу і зачав: "Вставай прокляттям заклеюваний" [33, с. 94].

Помітною тематичною групою політичного фольклору, опублікованого в українській періодиці у міжвоєнні роки та під час Другої світової, є усна народна творчість, яка висміює неповороткий і неефективний радянський устрій, самодурство та кумівство у найвищих ешелонах більшовицької влади. Еміграційні видання як у Польщі, так і в Чехословаччині публікували варіанти анекдоту про те як святі Лука, Ілля, Павло та Мойсей на доручення Бога вирушили в СРСР, аби дізнатися, що таке комунізм. Троє посланців потрапили в лабета ЧК, один тільки Мойсей добре влаштувався в радянському уряді [31, с. 68; 24, с. 3]. Антирадянські анекдоти в яких обігруються біблійні мотиви, мабуть, не випадково потрапляли на шпальти еміграційних видань. Вони бо крізь призму сатири показували абсурдність комуністичних претензій на велич і божественність. Таким, наприклад, є анекдот про суперечку між правником, хірургом, будівельником та більшовиком, які з'ясовують, чия професія виникла першою. Переміг у цій дискусії більшовик. Мовляв, саме комуністи створили хаос [32, с. 88]. З поширеними в СРСР частівками, які висміювали стрімку кар'єру неосвічених і некомпетентних радянських чиновників перегукуються сатиричні мініатюри з часопису "Реп'ях": "До революції – швачка, боса і брудна запаска. За війни – сестриця, білий плащ і пухкі лиця. За комуни – дипльоматка, револьвер, зірка і лякові чоботята" [23, с.8]. "Осляча" наївність та довірливість радянських громадян – об'єкт сарказму в анекдоті про "паломництво" свійських тварин до Леніна. Кобила, корова та осел вимагають додаткових порцій харчування. Двоє перших обгрунтовують своє прохання тяжкою

працею, натомість в осла інше пояснення: "Якби не було нас ослів, то радянська влада не утрималася б ані два дні" [24, с. 4].

Деякі анекдоти представляють фольклорно узагальнений образ відносин неосвіченої, але самовпевненої радянської влади з країнами Заходу: "До одного з американських мільярдерів у Нью-Йорку з'явився большевицький "торгпред" і почав намовляти американця, щоб вклав гроші в радянську промисловість. "У нас, – каже "торгпред", – всі багатства: золото, мідь, вугілля, нафта, дорожінна руда є під землею". "Розумію, – відповіда мільярдер, що це все під землею. А що маєте на землі?". "Наш уряд народних комісарів". "Ну так доки не буде навпаки, не дістанете від мене ні цента" [23, с.5].

Редактори вище згаданих українських часописів охоче публікували зразки народної словесності, які висміювали неефективну планову соціалістичну економіку та різючу радянську вбогість і дефіцити. Такі фольклорні тексти були своєрідним народним спростовуванням брехливих заяв радянської влади про нечуваний добробут в СРСР. На сторінки еміграційної української преси потрапляли анекдоти про хронічний брак грошей (навіть папір на якому друкують банкноти для більшовиків надто дорогий); розмови голодних та напіводягнених селян з ситими "вождями" (Сталін потішає, що в Південній Америці люди ходять зовсім голі, тож селянин робить припущення, що більшовики там "панують з 30 літ"); дефіцит найелементарніших товарів (замість дьогтю селянин використовує екстременти, примовляючи при цьому: "Яка власть – така масть" [16, с. 9]. Серед надрукованих емігрантською пресою анекдотів – характерні для 1920-х фольклорні протиставлення між тим як жилося "колись" і як живеться "тепер": "Раніше жінка мала груди, як пухові подушки, а тепер (при совітському режимі) як наволочки" [33, с. 94]. Журналісти-емігранти не залишили поза увагою фольклорну інтерпретацію теми соціалістичних п'ятирічок. Навесні 1930 року в празькому "Реп'ясі" опублікували наступний анекдот: "Рік 1933 – кінець "п'ятилетки". Двоє товаришів опинилися в літаку, що являє собою приклад індустріалізації. Один каже до другого: Чого так квапишся? Не чув може, товаришу, – каже другий, – чи в Києві є на продаж кілька яєць?" [25, с. 7].

Окрему тематичну групу фольклорних творів, опублікованих у 1930–1940-их роках, становлять народні мініатюри про життя в колгоспі. Серед надрукованих зразків – анекдоти й частівки, в яких провину за колективізацію, голод в українському селі покладено на комуністичних "вождів". :

1. Коли Ленін помирав,
Сталіну приказував,
Щоб той хліба не давав,
Сала не показував [8, с. 3].
2. Приїдь Сталін подивися,
Як ми добре розжилися,
Клуня гола, хата боком,
Ще й коняка з одним оком [7, с. 4].

На шпальти періодичних видань потрапляли сатиричні твори, які висміюють колгоспний устрій та інтелектуальну обмеженість радянської сільської еліти. Характерно, що за німецької окупації таку сатиру публікували українські часописи не тільки на тій території, яка входила до складу УРСР, але й в окупованій німцями Польщі. Варіанти анекдотів і частівок, поширених у Центральній та Східній Україні, охоче публікував краківський часопис-календар "За народ" (1942–1944 рр.). Характерний приклад – анекдот з сюжетом, популярним у міжвоєнному політичному фольклорі – "звірі дізнаються, що таке колгосп". Мешканці села Жовтанці перш ніж заснувати колгосп послали свійських тварин довідати-

ся, що таке радянське колективне господарство. Невдовзі селяни задовільнили свою цікавість: "Минув місяць і повернулася свиня: "Я пробувала пробути в колгоспі місяць, та мало що не вмерла. Там люди з'їдають те, що призначене для людей, а свині гинуть з голоду". Минув ще місяць і вернулася корова: "Там корові важко витримати. Їсти не дають, а по-стахановськи доїти хочуть. Минув місяць, два, а осел не вертає. Аж раптом прийшла депеша: "Я не вернуся. Мені тут добре. Я головою колгоспу. ОСЕЛ" [5, с. 161].

В українську еміграційну міжвоєнну періодику, а також видання, що виходили в роки німецької окупації потрапляли фольклорні твори, які відображали широкий тематичний спектр життя в УРСР. Тут і політичні репресії, що зачепили найрізноманітніші прошарки суспільства (перехожі опускають очі перед будинком ДПУ, щоб не бачити свого майбутнього) [25, с. 7], і облудна національна політика (анекдот про український "язик", який краще тримати за зубами) [32, с. 88], і гоніння на церкву (баби хрестяться на нові срібні рублі, бо вони з церковного начиння) [32, с. 88] і т. ін. До речі, варіант сюжету про "безбожницькі гроші", зроблені з "святих образів" С. Єфремов записав ще у 1924 році [13, с. 130].

Рідше, ніж анекдоти і частівки на шпальтах таких періодичних видань з'являлися інші жанри політичного фольклору. Серед них – прислів'я та приказки. Ось кілька прикладів із криворізького "Дзвону", записаних у селі Любимівка: "Серп і молот – смерть і голод. У колгоспі дуже робили, та голодні ходили. Совети жінку від рогачів звільнили, а ломом та кайлом її наділили. Злий неначе большевик" [9, с. 4].

На окрему згадку заслуговує опублікований у 1942 р. у "Дніпропетровській газеті" унікальний зразок ліро-епічного твору "Дума Соловецька", яку в 1964 р. у своєму еміграційному збірнику вмістив Юрій Семенко [20, с. 31–34]. Невелику передмову до тексту думи написав його автор або співавтор, який ховається за псевдонімом Андрій Перебендя. На підставі інших публікацій "Дніпропетровської газети" в якій публікувалися розповіді колишніх радянських в'язнів, можна висловити обережне припущення, що ця людина у 1930-ті роки побувала в ув'язненні у концтаборі на Соловках і, можливо, у час німецької окупації була причетна до однієї з капел бандуристів, що діяли в окупованій Україні (наприклад, у Кривому Розі). У поясненні до опублікованої газетою пісні сказано, що вона виникла на Соловецьких островах, де поневірялися українські політв'язні. Твір виконувався під акомпанемент "мальованої кобзи", яку ув'язненому кобзареві на Соловки передали друзі із Дніпропетровська. "На цій кобзі на Соловках, у Кемі та Архангельську невільникам по ротах grano пісні рідного краю та думи, в тому числі й скомпоновану на підставах народних мотивів "Думу соловецьку". Думу слухали і разом з кобзою плакали не тільки невільники, а й хвилі Білого моря, які носили байдарки з невільниками". А. Перебендя згадував, що в'язні закоркували текст пісні у пляшку й кинули у море "в надії, що хтось спіймає, думу прочитає, й люди дізнаються і прочитають про життя невільників".

Класична для даного жанру композиція, нерівноскладовий апострофічний вірш, традиційні епігети, фігури поетичного синтаксису "Думи Соловецької" схиляють до висновку про те, що вона написана кимось добре обізнаним з українською народнопісенною традицією. За своїм змістом та ідейною направленістю твір схожий на старовинний "Плач невольників". Він розпочинається з характерного для "плачів" заспіву ("заплачки") із картиною далекої чужини ("Що на морі Білому, а на камені сірому, хвилями ізмитому, мохом покритому..."). Емоційна напруженість твору зростає в уступах-тирадах, які є стогоном-наріканням на тяжку долю, що "розлучила

мужа з жоною, брата з сестрою, з отцем-ненькою старенькою, дітками маленькими, з родом-родиною, дівчиною милою". Дуже детальний, майже документальний опис соловецьких реалій підтверджує слова А. Перебенді про те, що автор думи – колишній в'язень страшного концтабора, який усе описане бачив на власні очі:

Церкви та собори людом набиті, –
Скити, каплиці, житла на дзвінничих,
Склепи. Землянки, келії бараки,
Невільного люду мешкання – в'язниці,
Чи на те ченці вас віки будували,
Щоб людей сердешних отут катували?

У "Думі" – докладний перелік різних категорій соловецьких невільників, з якими, мабуть, зіткнувся автор твору:

Кого тут немає? Яких мов не чути?
Смирненні черниці, владыки – попи,
Ченці і сектанти, пастори і ксьондзи,
Робітники, селяни, крамарі, пани,
Білі офіцери, сатрі генерали, графи та князі,
Учителі, агрономи, інженери, лікарі,
Кооператори, шляховики, бандити, шпана,
Каери, каерки, дівчата-повії,
Діди сивоусі і підлітки-діти, –
Усіх їх з'єднала однакова доля,
Далека північ, ГПУ-неволя.

"Дума Соловецька" завершується типовою для цього фольклорного жанру кінцівкою ("славословієм"), молитвою-благанням про свободу: "Зглянься ж на нас Боже, невільників бідних: визволь із неволі на вольную волю!". В цілому, цей твір опублікований "Дніпропетровською газетою" за своєю структурою та поетикою вельми схожий на традиційні українські ліро-епічні твори, проте відкритим залишається питання якою мірою він був фольклоризований, чи, можливо, функціонував як твір літературного походження, стилізований під "думи невільників".

Підсумовуючи все вище сказане, можна однозначно ствердити, що впродовж 1920–1940 років зразки українського політичного фольклору антирадянського спрямування нерідко з'являлися друком на шпальтах періодичних видань. Здебільшого це були варіанти анекдотів та частівок, які побутували в Радянській Україні у період сталінізму. Переважна більшість фольклорних творів, опублікованих в еміграційних виданнях і пресі періоду німецької окупації – це гостра сатира на радянський політичний та економічний устрій, а також "вождів" комуністичного режиму. Розпорошені в різноманітних українських виданнях фольклорні твори є цікавим документом епохи сталінізму в Україні. Варто їх зібрати й видати окремою антологією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, ф. 1–6.
2. ГДА СБУ, ф. 16, оп. 1, спр. 47, 132 арк.
3. ГДА СБУ, фонд 6, спр. 55462, 108 арк.
4. "Голос Полтавщини", 4 січня 1942 року, № 2.
5. "За народ: календар на 1942 рік", Відп. редактор Д. Штикало / Дмитро Штикало. – Краків, 1942. – 243 с.
6. Збірник революційних пісень/Марш героїв, Упор. А. Зарудний / Андрій Зарудний. – Тернопіль: Джура, 2007. – 175 с.
7. "Дзвін", № 5, 12 жовтня 1941.
8. "Дзвін", Кривий Ріг, №60, 28 лютого 1942.
9. "Дзвін", Кривий Ріг, № 51, 5 лютого 1942.
10. Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го. "Етнографічний вісник"/ Никанор Дмитрук. – К., 1925. – Кн. 1. – С. 50–65.
11. Дмитрук Н. Чудеса на Полтавщині року 1928-го. "Етнографічний вісник"/ Никанор Дмитрук. – К., 1929. – Кн. 8. – С. 168–180.
12. "За народ". Відп. редактор Д. Штикало / Дмитро Штикало. – Краків, 1942. – 243 с.
13. Єфремов С. Щоденники 1923–1929/ Сергій Єфремов. – К.: Газета "Рада". – 1997. – 832 с.
14. Кирчів Р., Двадцять століття в українському фольклорі/ Роман Кирчів. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. – 533 с.
15. "Колючки", Тарнів, 1921, с. 5–6.

16. "Колючки", Тарнів 1929, ч. 1 (11).
17. Богдан Кравців. Енциклопедія українознавства. – Перевидання в Україні. Гол. Ред. В. Кубійович/Володимир Кубійович. – Т. 3. – Львів, 1994. – С. 1158.
18. Луньо Є. Фольклорна сатира на Сталіна як організатора й винуватця Голодомору/ Євген Луньо. – "Вісник Львівського університету, Серія філологічна". – 2010. – Вип. 43. – С. 151–161.
19. Мельниченко М. Советский анекдот. Указатель сюжетов/ Миша Мельниченко. – Новое литературное обозрение. – Москва, 2014. – 1103 с.
20. Перебендя А. Дума Соловецька// "Дніпропетровська газета". – 22 лютого 1942. – №44, с. 3.
21. "Подобрадка", 1925, ч. 4.
22. Рубан О., Етнографічна комісія Академії наук України/Оксана Рубан// "Народна творчість та етнографія". – 1999. – №4. – С. 126–132.
23. "Реп'ях", 15 лютого 1930, ч. 2.
24. "Реп'ях", 28 лютого 1930, ч. 3.
25. "Реп'ях", березень-квітень 1930, Ч. 4–5.
26. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій республіці (20–30 ті рр ХХ ст). / Мар'яна Савка. – НАН України. Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. Науково-дослід. центр періодики. – Львів.: 2002. – 308 с.

27. Семенко Ю. Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору/ Юрій Семенко. – Друк. за виданням 1964 р. – Вечірня година. – Львів, 1992. – 96 с.
28. Семенко Ю., Правдиве народне слово (Український антисоветський фольклор)/ Юрій Семенко// "Дзвін". – 24 лютого 1942. – № 58. – С. 3
29. "Табора", 1931, Ч. 15, С. 106
30. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) Книга II – К.: Темпора. – 2011. – с. 147.
31. "Український інвалід", 25 грудня 1929. – Ч. 24–27.
32. "Український інвалід", 23 серпня 1929 року. – Ч. 19–23.
33. "Український інвалід", 25 липня 1930 року. – Ч. 28–30.
34. О. Шило. Советські анекдоти, б. м., б. р., 58 с.
35. Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939/ Emilia Wiszka. – Wydawnictwo Uniwersyteu Mikolaja Kopernika. – Toruń.: 2001. – 324 s.

Стаття надійшла до редколегії 11.07.16

Rostyslav Kramar, PhD in Philology,
University of Warsaw (Warsaw, Poland)

TO THE PROBLEM OF UKRAINIAN EARLY PUBLICATIONS OF ANTI-SOVIET FOLKLORE

Ukrainian political folklore of the anti-Soviet content became the subject of folklorists' attention in the early stages of its functioning, in the 1920-1930's. The communist apparatus of repression pursued artists and collectors of folklore as the enemies of the Soviet system so the scientific processing of materials collected by folklorists was interrupted for a few decades. Modern researchers refer the Ukrainian political folklore to the post-war anti-Soviet emigration collections of folk art as the earliest publications of this type. The article shows that the anti-Soviet Ukrainian folklore often enough published in the interwar emigration publications as well as in the Ukrainian press during the German occupation.

Key words: Political Folklore, Ukrainian SSR, Immigration, the Media, the German Occupation.

УДК 027.552(021.61)Уляна Кравченко

Руслана Крамар, викладач,
Варшавський університет (Варшава, Польща)

ДОЛЯ ОСОБИСТОГО АРХІВУ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

У статті йдеться про долю особистого архіву класика української літератури Уляни Кравченко (1860–1947), яка останні 27 років свого життя провела в м. Перемишль. Після виходу на пенсію вона займалася активною літературною та публіцистичною діяльністю. У міжвоєнний період письменниця почала впорядковувати свій багатий особистий архів. Після смерті У. Кравченко в 1947 р. власником цього архіву стала її донька Юлія Нементовська, яка протягом трьох десятиліть була секретаркою письменниці. У 1961 р. Ю. Нементовська передала частину материнського архіву в Інститут літератури АН УРСР. Проте більшість документів, листів і рукописів У. Кравченко залишилися в Польщі. У статті досліджується історія польської частини архіву української письменниці, представлено її загальний опис.

Ключові слова: Уляна Кравченко, українська письменниця, Польща, Перемишль, архів.

Класик української літератури Уляна Кравченко (1860–1947) останні 27 років свого життя провела в Перемишлі. У місто над Саном вона переселилася в 1920 р. з с. Солець (нині у складі м. Стебник), після того як завершила свою 40-річну педагогічну діяльність і вийшла на пенсію. Поштовхом до зміни місця проживання письменниці стала трагічна подія – смерть її сина Юрія (Єжи) Нементовського (1889–1918), поета і художника, який загинув під час польсько-української війни у 1918 р. [8, с. 34–38]. у Перемишлі Уляна Кравченко поселилась у помешканні своєї молодшої доньки Юлії-Валерії Нементовської (1899–1982), яка заопікувалася матір'ю і до кінця її віку була особистим секретарем письменниці.

У пізній період свого життя і творчості Уляна Кравченко зайнялася впорядкуванням та перевиданням власного літературного доробку кінця XIX – поч. ХХ ст. Зокрема, світло денне у новій редакції побачили її вірші для дітей ("Проліски", 1921, "Лебедина пісня", 1924) та оновлена перша збірка "Prima vera" (1925). Крім цього, протягом міжвоєнного двадцятиріччя вже немолода письменниця займалася активною літературною творчістю – вона видавала нові томики поезій ("В житті є щось", 1929; "Для неї все!", 1931; "Шелести нам, барвіночку", 1932, поетичні збірки, "Caritas", 1935). У Перемишлі Уляна Кравченко написала й підготувала до друку прозові твори, в яких представила життя української інтелігенції Галичини на межі сторіч ("Голос серця", 1934; "Замість біографії", 1934; "Спогади учительки",

1936). У той же період, упродовж восьми років, вона працювала над своїм найбільшим автобіографічним твором – повістю "Хризантеми", яка була видана набагато пізніше (1961). 1920–1930-ті роки у житті письменниці – це також період активної публіцистичної діяльності. Уляна Кравченко охоче дописувала до літературних та жіночих часописів ("Мета", "Нова хата", "Жіночий голос", "Жінка", "Жіноча доля", "Світ дитини"). На пенсії вона вела інтенсивну кореспонденцію з багатьма українськими письменниками, громадськими, культурними та церковними діячами. Її адресатами, зокрема, були Богдан Лепкий, Наталена Королева, Катря Гриневичева, Климентина Попович, Мілена Рудницька, Осип Назарук, Іванна Блажеквич, Василь Щурат, Іреней Назарко, Володимир Шаян, Євген Пеленський.

Крім всього іншого, у Перемишлі Уляна Кравченко зайнялася впорядкуванням своїх рукописів і нотаток, зроблених ще до Першої світової війни. Саме з розрізаних записів, які їй вдалося опрацювати, народилася збірка малої прози "Замість біографії" (1934). Чимало матеріалів біографічного змісту, замальовок, думок та афоризмів письменниця погрупувала за хронологічним або тематичним принципом і залишила на зберігання в домашньому архіві. Доволі часто такі матеріали – це окремі аркуші паперу із записаними на них фрагментами літературних творів чи уривками записів, які нагадують щоденникові. На таку особливість творчого методу Уляни Кравченко звернув увагу Іван Денисюк, аналізу-

© Крамар Руслана, 2016